



ВОЈНО- ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

MILITARY HISTORICAL REVIEW
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT



2/2020



**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE HISTORIQUE
REVUE HISTORIQUE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА – ОДЕЉЕЊЕ
ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР: др Милан Терзић, научни саветник, Архив Југославије; пуковник др Далибор Денда, научни сарадник ИСИ, уредник; пуковник др Миљан Милкић, виши научни сарадник ИСИ; др Дмитар Тасић, виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд; др Маријана Мраовић, научни сарадник, Војни архив; пуковник др Винфрид Хајнеман, Центар за војну историју и друштвене науке Бундесвера, Потсдам; доц. др Ервин А. Шмидл, Институт за стратегију и безбедносну политику, Беч; др Харолд Е. Раф, главни историчар, UNC/CFC/USFK, Висбаден; проф. др Милан Ристовић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; проф. др Љубодраг Димић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Миле Бјелајац, научни саветник Института за новију историју Србије; др Драган Богетић, научни саветник Института за савремену историју; проф. др Александар Животић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Милић Милићевић, виши научни сарадник Историјског института.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: пуковник др ДАЛИБОР ДЕНДА
СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ: др ТАТЈАНА МИЛОШЕВИЋ

Часопис излази два пута годишње. Година издања LXX. Рукописи се шаљу на адресу електронске поште vig@mod.gov.rs.

Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Незнаног јунака бр. 38, 11105 Београд. Телефони редакције 20-63-476 и 20-63-553; војни тел. 29-0476 и 29-0553. Рукописи се не враћају.

Задња страна корица: Југословенске танкете *Škoda Š-I-d* на Купском маневру 1937. године (Фото-збирка Архива Југославије, 377 – 74 – 4390)



**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

PUBLISHER: STRATEGIC RESEARCH INSTITUTE – DEPARTMENT FOR
MILITARY HISTORY MINISTRY OF DEFENCE OF REPUBLIC OF SERBIA

EDITORIAL BOARD: Dr. Milan Terzić, Principal Research Fellow, Archive of Yugoslavia; Colonel Dr. Dalibor Denda, Research Fellow, SRI, Editor-in-Chief; Colonel Dr. Miljan Milkić, Senior Research Fellow, SRI, Dr. DMITAR Tasić, Senior Research Fellow, Institute for Recent History of Serbia; Dr. Marijana Mraović, Research Fellow, Military Archive; Colonel Dr. Winfried Heinneman, ZMSBw, Potsdam; Hofrat Assist. Prof. Dr. Erwin A. Schmidl, Institute for Strategy and Security Policy, Vienna; Lieutenant Colonel Dr. Harold E. Raugh, Jr., Command Historian, UNC/CFC/USFK, Visbaden; Prof. Dr. Milan Ristović, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Prof. Dr. Ljubodrag Dimić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Mile Bjelajac, Principal Research Fellow, Institute for Recent History of Serbia; Dr. Dragan Bogetić, Principal Research Fellow, Institute for Contemporary History; Prof. Dr. Aleksandar Životić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Milić Milićević, Senior Research Fellow, Institute of History.

EDITOR-IN-CHIEF: Colonel Dr. DALIBOR DENDA
EDITORIAL SECRETARY: Dr. TATJANA MILOŠEVIĆ

Journal is published in two volumes per year. Year LXX. Contributions should be sent to E-mail vig@mod.gov.rs.

Strategic Research Institute – Department for Military History, Neznanog junaka br. 38, 11105 Belgrade, Serbia. Telephones +381 11 20-63-553 and +381 11 20-63-476. Manuscripts will not be returned.

Rear cover: Yugoslav tankettes *Škoda Š-I-d* during the Kupa manueveres in 1937 (Photo- collection of the Archives of Yugoslavia, 377 – 74 – 4390)

ВОЈНОИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК MILITARY HISTORICAL REVIEW

САДРЖАЈ CONTENTS

2/2020

ЧЛАНЦИ ARTICLES

- Др Братислав Теиновић*
ПРЕГЛЕД СРПСКО-ТУРСКОГ РАТОВАЊА НА ДРИНИ
(1804–1815) 9
Dr. Bratislav Teinović
OVERVIEW OF THE SERBIAN-TURKISH WAR ON DRINA RIVER
(1804 – 1815)
- Др Слободан Ђукић*
ШКОЛОВАЊЕ И УСАВРШАВАЊЕ СРПСКИХ ОФИЦИРА
У ФРАНЦУСКОЈ И БЕЛГИЈИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. И
ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ 20. ВЕКА..... 36
Dr. Slobodan Đukić
EDUCATION AND SPECIALISATION OF SERBIAN OFFICERS IN FRANCE
AND BELGIUM IN THE SECOND HALF OF XIX AND FIRST DECADE
OF XX CENTURY
- Др Владимир Кривошејев, Јелена Кривошејев, Ален Радосављевић*
СМРТНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ЕПИДЕМИЈЕ ШПАНСКЕ ГРОЗНИЦЕ 1918.
У КАМЕНИЧКОМ СРЕЗУ ВАЉЕВСКОГ ОКРУГА 56
Dr. Vladimir Krivošejev, Jelena Krivošejev, Alen Radosavljević
DEATH CONSEQUENCES OF THE SPANISH FLU IN THE 1918
EPIDEMIC IN THE DISTRICT OF KAMENICA (VALJEVO REGION)

<i>Виктор Бејатовић</i> 717. ДИВИЗИЈА, ГУБИЦИ I, II И III БАТАЉОНА 737. И 749. ПУКА У СЕПТЕМБРУ, ОКТОБРУ И НОВЕМБРУ 1941. ГОДИНЕ (ПРИЛОГ ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ И АНТРОПОЛОГИЈУ).....	87
<i>Viktor Bejatović</i> 717 TH DIVISION, BATTALIONS' I, II AND III OF 737 AND 749 REGIMENT'S LOSSES IN SEPTEMBER, OCTOBER AND NOVEMBER 1941 (ENCLOSURE FOR MILITARY HISTORY AND ANTHROPOLOGY)	
<i>Др Наташа Милићевић</i> ЗАРАЗНЕ БОЛЕСТИ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941–1944.....	112
<i>Dr. Nataša Milićević</i> INFECTIOUS DISEASES IN OCCUPIED SERBIA 1941-1944	
<i>Др Миљан Милкић</i> ИНЦИДЕНТИ НА ПРИВРЕМЕНОЈ ДЕМАРКАЦИОНОЈ ЛИНИЈИ И ПОКУШАЈ ЈУГОСЛОВЕНСКО-ИТАЛИЈАНСКОГ РАЗГРАНИЧЕЊА 1948	140
<i>Dr. Miljan Milkić</i> INCIDENTS ON THE TEMPORARY DEMARCATION LINE AND THE 1948 ATTEMPT OF THE YUGOSLAV-ITALIAN BOUNDARIES	
<i>Др Татјана Милошевић</i> ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКА ВОЈНОЕКОНОМСКА САРАДЊА ПОЧЕТКОМ ДЕТАНТА.....	170
<i>Dr. Tatjana Milošević</i> MILITARY-ECONOMIC COOPERATION BETWEEN YUGOSLAVIA AND USA AT THE BEGINNING OF THE DETENTE	
<i>Др Петар Драгишић</i> ЈУГОСЛОВЕНСКА НАРОДНА АРМИЈА И ЕКОНОМСКО ЕМИГРИРАЊЕ ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПОЧЕТКОМ СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА	195
<i>Dr. Petar Dragišić</i> YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY AND LABOR MIGRATION FROM YUGOSLAVIA IN THE EARLY 1970s	

ДОКУМЕНТИ
DOCUMENTS

- Ма Жарко Панић
ИЗВЕШТАЈ О ОПСАДИ БЕОГРАДА 1717. ИЗ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ПЛЕМСТВА У ШПАНИЈИ 215
Žarko Panić, MA
REPORT ABOUT SIEGE OF BELGRADE IN 1717 FROM THE HISTORICAL
ARCHIVE OF THE NOBILITY IN SPAIN
- Др Горан Гаврић
РАТНА ФОТОГРАФИЈА КАО ФОТОДОКУМЕНТ:
ДРАГИША СТОЈАДИНОВИЋ И ЉУБИША ВАЛИЋ 231
Dr. Goran Gavrić
WAR PHOTOGRAPHY AS A PHOTODOCUMENT: DRAGIŠA STOJADINović
AND LJUBIŠA VALIĆ

ОГЛЕДИ
ESSEYS

- Др Фабрицио Руди
О КЊИЗИ ЕУЂЕНИЈА ДИ РИЈЕНЦА ЋАНО. ПРИВАТНИ И ЈАВНИ
ЖИВОТ ЗЕТА РЕЖИМА (EUGENIO DI RIENZO, CIANO. VITA PUBBLICA
E PRIVATA DEL GENERO DEL REGIME, SALERNO EDITRICE,
ROMA, 2018, 696 PAGINE) 255
Dr. Fabrizio Rudi
ON THE BOOK OF EUGENIO DI RIENZO CIANO. PRIVATE AND
PUBLIC LIFE OF THE REGIME'S SON IN LAW (EUGENIO DI RIENZO,
CIANO. VITA PUBBLICA E PRIVATA DEL GENERO DEL REGIME,
SALERNO EDITRICE, ROMA, 2018, 696 PAGINE)

ПРИКАЗИ
REVIEWS

- Крај Великог рата – пут ка новој Европи, Зборник радова, ур.
Александар Растовић и Миљан Милкић, Историјски институт и
Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2020, 372 стр.
(др Тамјана Милошевић) 273
- Fabrizio Rudi, *Soglie Inquiete, L' Italia e la Serbia all' inizio dell' novecento*
(1904-1912), Mimesis, Milano-Udine, 2020, pp. 228.
(Ма Данило Ковач) 278

Далибор Денда, <i>Тенкисти Краљевине Југославије</i> , Медија центар „Одбрана” и Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2020, 412 стр. (др Татјана Милошевић)	281
Раде Ристановић, <i>Београдски Равногорци: Југословенска војска у отаџбини и Равногорски покрет у окупираном Београду 1941–1944</i> , Институт за савремену историју, Београд, 2020, 427 стр. (др Милош Тимотијевић)	284
Саша Станојевић, <i>Стварање Балканског савеза 1912</i> , Косовска Митровица: Филозофски факултет, Прокупље: Историјски архив Топлице, Народни музеј Топлице, 2020, 362 стр. (др Милош Марсенић)	288
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	291
ЛИСТА РЕЦЕНЗЕНАТА	305

355.21(497.1)"197"
331.556.4(=163.3/.6)(4)"197"
COBISS.SR-ID 34911241

Оригиналан научни рад
Примљен: 30. септембар 2020.
Прихваћен: 27. новембар 2020.

Др Петар Драгишић, научни саветник
Институт за новију историју Србије, Београд
e-mail: petar.dragisic@gmail.com

ЈУГОСЛОВЕНСКА НАРОДНА АРМИЈА И ЕКОНОМСКО ЕМИГРИРАЊЕ ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПОЧЕТКОМ СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА

АПСТРАКТ: У чланку се испитују последице масовне економске емиграције из социјалистичке Југославије на Југословенску народну армију, односно оружане снаге Југославије. Анализирано је у којој се мери емигрирање стотина хиљада гастарбајера – војних обвезника у иностранство одразило на попуњеност јединица југословенских оружаних снага и безбедност Југославије. Истраживање је засновано на релевантној литератури, необјављеним архивским изворима и ондашњој периодици.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, гастарбајтери, ЈНА, војни обвезници, емиграција

Економски мотивисано емигрирање из социјалистичке Југославије представљало је један од највидљивијих феномена њене историје. Значајан удео у подстицању овог процеса имала је привредна реформа која је, између осталих последица, прилично оптеретила југословенско тржиште рада. Тешкоће у проналажењу посла, као и покушај остваривања виших зарада у односу на југословенске могућности, мотивисали су стотине хиљада југословенских грађана да шездесетих и раних седамдесетих година напусте Југо-

славију и запослење потраже на Западу, пре свега у Западној Европи. Дејство ових фактора поклопило се са потребама западноевропских економија за додатним изворима радне снаге.¹

Према југословенским статистичким подацима у државама Западне Европе је 1973. године, када је процес гастарбајтерске емиграције из Југославије достигао свој врхунац, било запослено чак око 900.000 југословенских грађана. Највећи део југословенских гастарбајтера те године радио је у Савезној Републици Немачкој (око 530.000), док су велике заједнице југословенских радника формиране и у Аустрији (где је 1973. године радило готово 200.000 југословенских грађана), Француској, Швајцарској и Шведској.²

Одлазак великог броја Југословена из земље носио је по југословенски систем опипљиве бенефите, али је суочавао власти у Београду и са озбиљним изазовима. Одливом стотина хиљада радника предупређено је ескалирање озбиљнијих социјалних напетости услед отежаног запошљавања. Осим тога, Југославија је значајно профитирала и од све већих гастарбајтерских дознака. Са друге стране, власти у Југославији бринуо је прилично значајан удео квалификованих и висококвалификованих емиграната у југословенској гастарбајтерској популацији. Поред тога, безбедносне последице масовног одлива радне снаге из социјалистичке Југославије у, пре свега, капиталистичке центре Западне Европе биле су вишеструке. Југословенске власти страховале су од могућих политичко-идеолошких девијација Југословена на привременом раду у иностранству, пре свега у контактима са југословенском политичком емиграцијом и страним обавештајним службама. Суочен са

¹ Опширније о процесу гастарбајтерског емигрирања из Југославије шездесетих и седамдесетих година видети у: Vladimir Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SR Nemačkoj 1965–1973*, Beograd 2012; Ivo Baučić, *The Effects of Emigration from Yugoslavia and the Problems of Returning Emigrant Workers*, The Hague 1972; Ivana Dobrivojević, „U potrazi za blagostanjem. Odlazak jugoslovenskih radnika na rad u zemlje Zapadne Evrope 1960–1976”, *Istorija 20. veka*, 1 (2008), 89–100; Slobodan Selinić, „Ekonomska emigracija iz Jugoslavije šezdesetih godina XX veka”, *1968 – četrdeset godina posle*, Radmila Radić (ur.), Beograd, 2008, 549–573.

² Архив Југославије (АЈ), Социјалистички савез радног народа Југославије (142), ф-740, Савезни комитет за рад и запошљавање, Извештај о остваривању политике запошљавања, запошљавања у иностранству и постепеног враћања југословенских грађана са привременог рада у иностранству у 1977. години, март 1978.

овим изазовом југословенски режим настојао је да политичку и идеолошку оријентацију југословенских гастарбајтера контролише различитим видовима пропагандних активности међу економским мигрантима из Југославије, које су, поред осталог, биле спровођене у клубовима југословенских радника у иностранству. Осим тога, покушаји идејног утицања на најмлађе југословенске мигранте у иностранству – школску децу – вршени су у оквиру допунске наставе на матерњем језику, коју су југословенск власти организовале у земљама у којима су биле оформљене велике југословенске заједнице.³

Посебно деликатан безбедносни изазов југословенском систему представљала је чињеница да су велики део југословенских радника у иностранству чинили војни обвезници, па је, посматрано из те перспективе, социјалистичка Југославија шездесетих и почетком седамдесетих година извозила не само радни снагу већ и своју војску. Стрховања од кобних последица одлива „живе силе” из Југославије на одбрамбени капацитет СФРЈ представљала су предмет честих анализа у Београду, пре чему се трагало за административним, односно нормативним начинима конфронтирања са овом непријатном чињеницом.

Према документу Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из децембра 1972. године, којег у својој књизи наводи Владимир Ивановић, чак 57 процената Југословена на раду у иностранству чинили су војни обвезници. То је значило да је изван Југославије боравило потенцијалних пет до шест југословенских армија.⁴

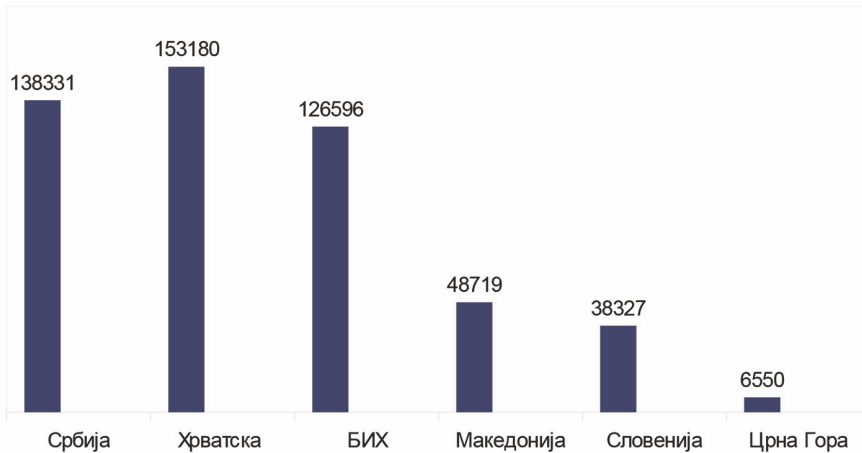
Конкретно, у документу Савезног секретаријата за народну одбрану с краја 1972. године, изнет је податак да је у иностранству боравило нешто преко пола милиона војних обвезника (511 703).

³ О овим видовима пропагандних активности видети у: Nikola Baković, "Tending the "oasis of socialism." Transnational political mobilization of Yugoslav economic emigrants in the FR Germany in the late 1960s and 1970s", *Nationalities Papers*, 4 (2014), 674-690; Nikola Baković, Socialist „Oasis” in a Capitalist „Desert”. Yugoslav State Propaganda for Economic Emigrants in FR Germany (1966–1975), Budapest 2012 (master teza); Petar Dragišić, „Klubovi jugoslovenskih radnika u zapadnoj Evropi sedamdesetih godina”, *Tokovi istorije*, 1 (2010), 128–138; Petar Dragišić, „Mother Tongue Tuition for Yugoslav Children in German-Speaking Countries in the 1970s”, *Tokovi istorije*, 3 (2016), 145–159.

⁴ Vladimir Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno*, 76.

Лавовски део југословенских војних обвезника на раду у иностранству боравио је у Европи – око 90 процената.⁵ Те, 1972. године највише војних обвезника у иностранству потицало је из Социјалистичке Републике Хрватске – око 153.000. На другом месту по броју војних обвезника у емиграцији налазила се СР Србија са покрајинама (око 138.000), док је десетак хиљада мање војних обвезника емигрирало из СР Босне и Херцеговине.⁶

Војни обвезници из Југославије по републикама (јануар 1972)⁷



Од укупног броја југословенских војних обвезника у иностранству регистрованих 1. јануара 1972. највише је, разуме се, било војних обвезника који су одслужили војни рок (око 435.000), док је регрута – војних обвезника у иностранству регистровано нешто мање од 40.000. Према подацима Савезног секретаријата за народну одбрану, у том периоду се у иностранству, осим ове две поменуте категорије војних обвезника, налазило близу 37.000 резервних официра и подофицира. У старосној структури југословенских војних

⁵ Архив Југославије (АЈ), Председништво СФРЈ (803), 1868, Савезни секретаријат за народну одбрану, Војни обвезници на раду у иностранству, Први део, децембар 1972.

⁶ АЈ, 803–1868, Савезни секретаријат за народну одбрану, Војни обвезници на раду у иностранству, Други део, децембар 1972.

⁷ Исто.

обвезника у иностранству доминирали су обвезници млађи од 30 година, док је у квалификационој структури групација неквалификованих радника чинила око две трећине укупног броја војних обвезника – миграната. Број војних обвезника из Југославије у иностранству са високом стручном спремом био је занемарљив и чинио је тек око 1,6% укупног броја војних обвезника – гастарбајтера. Када је реч о родовима војних обвезника који су живели изван Југославије, била је приметна доминација пешадијанаца, везиста, артиљераца и инжињераца.⁸

Старосна структура југословенских војних обвезника у иностранству (јануар 1972. године)⁹

До 30 година	226.457	44.30%
31–35 година	114.022	22.30%
36–40 година	85.933	16.80%
Преко 40 година	85.291	16.70%
Укупно	511.703	100.00%

Квалификациона структура југословенских војних обвезника у иностранству (јануар 1972. године)¹⁰

Неквалификовани радници	338.646	66.10%
Квалификовани радници	139.443	27.30%
Висококвалификовани радници	6.415	1.30%
Средња стручна спрема	19.087	3.70%
Виша стручна спрема	8.112	1.60%
Укупно	511.703	100.00%

Бројност војних обвезника – гастарбајтера у земљама западне Европе одговарао је величини југословенске гастарбајтерске попу-

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

лације у тим државама. Отуда је и број војних обвезника у Европи био убедљиво највећи у Савезној Републици Немачкој, земљи која је угостила највише гастарбајтера из Југославије. Значајнији број војних обвезника из социјалистичке Југославије живео је почетком седамдесетих година и у Аустрији и Француској.¹¹

Војни обвезници из Југославије у Европи (јануар 1972. године)¹²

Савезна Република Немачка	300.844	65.00%
Аустрија	69.608	15.00%
Француска	30.028	6.50%
Швајцарска	14.427	3.10%
Скандинавске земље	12.776	2.80%
Остале европске земље	35.346	7.60%

* * *

Почетком седамдесетих година југословенске власти су, како нам сугеришу доступни извори, постале свесне безбедносних изазова које је масовно економско емигрирање из Југославије са собом носило. Томе је свакако допринела ескалација субверзивних активности емиграције (пре свега хрватске), што је кулминирало упадом 19 припадника хрватске емигрантске организације – Хрватско револуционарно братство – у Југославију у лето 1972. године. Иако је оружана акција ХРБ-а доживела неуспех, жртве операције „Феникс” опомињале су југословенски режим на растућу емигрантску претњу стабилности југословенског система. Отуда је после ове акције ХРБ у Југославији учестало анализиран комплекс безбедносних последица економског емигрирања из Југославије.¹³

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Више о томе видети у: Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу од краја шездесетих година до смрти Јосипа Броза Тита према југословенским изворима*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.; Petar Dragišić, „Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations”, *Tokovi istorije*, 3 (2018), 87–106.

Не треба да чуди да је децембра 1972. године, само неколико месеци по окончању акције ХРБ-а у Југославији, Служба за питања државне безбедности Председништва СФРЈ закључила да бројност и структура југословенских радника у иностранству пружа „невиђене могућности оном који организовано и плански ради међу нашом радном снагом”. Истицало се и да је око милион Југословена на раду у иностранству било изложено „једном негативном непријатељском утицају, а у добром делу и организованој непријатељској делатности разних врста, укључујући и обавештајну”. Ова делатност је, према оценама изнетим у документу Службе за питања државне безбедности, била генерисана из два центра – страних обавештајних служби и „организованих штабова екстремне политичке емиграције”. Истицало се да југословенским гастарбајтерима политичка емиграција и стране обавештајне службе приступају било нудећи одређени вид подршке, било различитим формама притиска.¹⁴

Стране обавештајне службе су, према тумачењу Службе за питања државне безбедности, у великим заједницама југословенских гастарбајтера виделе „неисцрпан резервоар потенцијала за најразноврсније обавештајно-субверзивне, диверзантско-терористичке, пропагандно-психолошке, па и чисто војне активности” према Југославији. Примећено је и да су југословенски радници боравили пре свега у земљама чланицама Северноатлантског пакта, односно у државама које су овој војној групацији политички и идеолошки инклинирале, па је из тога изведен закључак да према југословенским радницима обавештајне службе држава-домаћина наступају „на једној јединственој и разрађеној платформи”, односно да њихово деловање има и „национални и блоковски печат”.¹⁵

У документу Службе за питања државне безбедности наведено је да су стране обавештајне службе југословенске раднике користиле за прикупљање најразличитијих информација о Југославији. Као посебно забрињавајућа оцењена је чињеница да су, како смо већ напоменули, велики удео у укупној гастарбајтерској популацији из Југославије имали војни обвезници, што је страним службама

¹⁴ АЈ, 803–1868, Председништво СФРЈ, Служба за питања државне безбедности, Безбедносни аспект запошљавања и боравка наших грађана у иностранству, 12. децембар 1972.

¹⁵ Исто.

олакшавало приступ поверљивим информацијама везаним за систем југословенске одбране: „Материјали Савета за народну одбрану конкретније указују на могућност отицања војних података – ако се узму у обзир приказана стања о броју виших и осталих резервних старешина на раду у иностранству, па и војних обвезника који такорећи одмах после одслужења војног рока одлазе на рад, али и оних који су служили нешто раније, а још увек располажу са довољним и за страну обавештајну организацију интересантним сазнањима”.¹⁶

Осим прикупљања обавештајних информација од Југословена на раду у иностранству, иностране обавештајне службе су, према југословенским сазнањима, и на друге начине приступале југословенским гастарбајтерима. Међу југословенским радницима стварана је агентура „која треба да буде активирана у датом моменту, зависно од унутарње политичке ситуације у Југославији, или њене међународне позиције”. Осим тога, у Југославији се располагало сазнањима да су стране обавештајне службе на директан начин, или преко организација политичких емиграната, југословенске гастарбајтере укључивале у одређене „субверзивне активности против СФРЈ”, у склопу, како се тврдило, „специјалног рата” против Југославије.¹⁷

Гастарбајтере је, према југословенским сазнањима, настојала да искористи и политичка емиграција из Југославије. У поменутом документу Службе за питања државне безбедности Председништва СФРЈ истакнуто је да је гигантска популација Југословена на раду у иностранству за политичку емиграцију представљала „неисцрпан извор кадрова за подмлађивање”, односно да је политичка емиграција, радом међу југословенским гастарбајтерима, „успела да придобије изванредан број млађих лица, од којих су неки добили истакнуте улоге у емигрантским организацијама”.¹⁸

Према анализи Савезног секретаријата за народну одбрану из 1972. године, војни обвезници – гастарбајтери могли су да располажу различитим категоријама података везаних за југословенске оружане снаге и безбедност Југославије, попут информација о наоружању и опреми, мобилизацијским збориштима, локацијом важних војних објеката. Стране обавештајне службе су, наводи се да-

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

ље у овој анализи, прикупљале ове податке од југословенских војних обвезника на раду у иностранству, али су радиле и на њиховом врбовању и убацавању у југословенске војне јединице. Изнет је податак да је сваке године око две хиљаде Југословена из иностранства долазило на одслужење војног рока у Југославији, да би већи део њих по истеку војног рока опет одлазио у иностранство. Тврдило се да су неки од њих „укључени у обавештајни рад и добијају конкретне задатке”. Према истом документу, врбовање је укључивало агресивне методе – „уцене, претње, притиске, насиље”.¹⁹

Ове тврдње у документу ССНО-а из децембра 1972. године биле су допуњене одређеним квантитативним подацима. Наведено је, наиме, да је 1971. године емигрантским организацијама приступило 546 југословенских војних обвезника, да је њих 146 завршило диверзантске курсеве, да је 110 војних обвезника из Југославије било у контакту са иностраним полицијама, те да је 980 војних обвезника „непријатељски наступило” против Југославије.²⁰

Податке о повезаности војних обвезника – гастарбајтера са емигрантским организацијама и иностраним обавештајним службама проналазимо и у стенограму са седнице Савета за послове државне безбедности, одржане 13. јула 1972, у вези са упадом групе ХРБ-а у Југославију. У својој дискусији на поменутој седници генерал Стјепан Доманкушић навео је да у ЈНА на одслужење војног рока долази две до две и по хиљаде војних обвезника који су били на раду у иностранству. Међу њима је, тврдио је Доманкушић, било идентификовано 13 војника повезаних са Хрватским револуционарним братством, док су тројица били припадници њихове омладинске организације. Генерал Доманкушић је додао и да је установљено да је 26 војника припадало емигрантским организацијама на Западу, да су четири војника били блиски рођаци убачених припадника Хрватског револуционарног братства, као и да је 107 војника „служило у полувојним јединицама НАТО или имају на одређени на-

¹⁹ АЈ, 803–1868, Савезни секретаријат за народну одбрану, Војни обвезници на раду у иностранству, Први део, децембар 1972; Vladimir Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno*, 76.

²⁰ АЈ, 803–1868, Савезни секретаријат за народну одбрану, Војни обвезници на раду у иностранству, Први део, децембар 1972.

чин везе са страним обавештавајним службама и армијама и емигрантским организацијама”.²¹

Проблем антијугословенске оријентације војника који су пре одслужења војног рока боравили у иностранству дотакла је и Политичка управа Савезног секретаријата за народну одбрану у документу „Анализа морално-политичког стања у ЈНА за 1972. годину с освртом на стање у првом тромесечју 1973. године”. За разлику од поменуте Доманкушићеве тврдње о две до две и по хиљаде војних обвезника који су годишње долазили на одслужење војног рока у Југославији, а који су били на раду у иностранству, у овом документу је тај број процењен на око четири хиљаде. Наведено је међу њима око 200 војника „политички на линији антисамоуправних снага”, што „изискује посебну пажњу и бригу”.²² Неколико месеци после састављања ове анализе генерал Доманкушић је поново проговорио о безбедносним изазовима који су проистицали из чињенице да је у иностранству радило неколико стотина хиљада југословенских војних обвезника. На проширеној седници Комитета Конференције организације СКЈ у ЈНА, одржаној у згради Генералштаба 6. септембра 1973, Доманкушић је напоменуо да су југословенски војни обвезници „и даље објекат непријатељског и обавештајног деловања”.²³

Суочене са овим безбедносним претњама које су проистикале из масовног емигрирања југословенских војних обвезника шездесетих и почетком седамдесетих година југословенске војне власти су трагале за модалитетима редуковања ових изазова. ССНО је у анализи проблема емигрирања војних обвезника из земље из децембра 1972. године указао на потребу да „васпитно-политички рад” са војницима ЈНА обухвати и такве теме које би војнике који по одслужењу војног рока одлазе у иностранство упознале са изазовима који их тамо чекају. У оквиру таквих припрема војницима би се говорило о „правима и обавезама војних обвезника док су на привремене-

²¹ АЈ, 803–1868, Магнетофонски снимак са седнице Савета за послове државне безбедности, одржане 13. јула 1972. године на Брионима

²² АЈ, Савез комуниста Југославије – СКЈ (507), Опумоћство ЦК СКЈ за Организацију СКЈ у ЈНА, ХХ-К.12/3, Политичка управа Савезног секретаријата за народну одбрану, Анализа морално-политичког стања у ЈНА за 1972. годину с освртом на стање у првом тромесечју 1973. године, мај 1973.

²³ АЈ, СКЈ, ХХ-К.12/5, Записник са проширене седнице Комитета Конференције организације СКЈ у ЈНА, одржане у згради Генералштаба 6. септембра 1973.

ном раду у иностранству, начину и потреби сталне информисаности о положају и спољној политици наше земље, о могућим ситуацијама угрожености земље и начину њиховог ангажовања и понашања у таквим ситуацијама”.²⁴

Сличне сугестије дате су и на заједничкој седници Савета за послове народне одбране и Савета за послове државне безбедности Председништва СФРЈ, одржаној 19. децембра 1972. у југословенској престоници. У дискусији је, између осталог, наглашена потреба посебних припрема Југословена који одлазе на рад у иностранство с циљем њиховог одупирања притисцима иностраних обавештајних система и југословенске политичке емиграције: „Са свим радницима који се упућују на рад у иностранство морају се обавити одговарајуће идеолошко-политичке и војнобезбедносне припреме, како не би наседали непријатељској пропаганди и постајали плен непријатељске емиграције, обавештајних служби страних земаља и других органа и институција непријатељски расположених према нашој земљи”.²⁵

О овом проблему, као и о могућностима његовом супротстављању, говорило се у Југославији и јавно. Крајем маја 1973. године, у интервјуу београдској „Политици” генерал-пуковник Иван Долничар, тада у функцији помоћника савезног секретара за народну одбрану и секретара Савета за послове народне одбране Председништва СФРЈ, подвукао је потребу припреме војника на одслужењу војног рока за изложеност иностраном обавештајном фактору, у случају њиховог одласка на рад у иностранству. На констатацију новинара „Политике” да у иностранству радници из Југославије постају „мета интересовања разних служби непријатељски настројених према Југославији”, Долничар је реплицирао истичући неопходност активније „васпитне” улоге Југословенске народне армије: „Постојање снага које би желеле да подривају наш друштвени самоуправни систем прихватамо као чињеницу, са тим морамо рачунати, па би тако требало и упућивати наше људе. Морамо им о томе

²⁴ АЈ, 803–1868, Савезни секретаријат за народну одбрану, Војни обвезници на раду у иностранству, Први део, децембар 1972.

²⁵ АЈ, 803–1868, Записник са прве заједничке седнице Савета за послове народне одбране и Савета за послове државне безбедности Председништва СФРЈ, одржане 19. децембра 1972. године у Београду

отворено говорити, упозоравати их на облике непријатељског деловања, објашњавати начине и методе њиховог рада како би умели да се снађу. То заиста не би више смела да буде табу тема. И у јединицама ЈНА мораћемо о томе јасније да говоримо како бисмо сваког нашег младог човека који пролази кроз Армију припремили, упутили, упознали. Не само због тога што би се једног дана могли наћи на раду у иностранству”.²⁶

* * *

Масовно економски мотивисано емигрирање из социјалистичке Југославије шездесетих и почетком седамдесетих година, при чему је више од половине гастарбајтера имало статус војних обвезника, имало је и значајне квантитативне последице по југословенске оружане снаге. Одлив из земље, како смо већ напоменули, потенцијалних пет до шест армија није могао а да се не одрази на попуњеност јединица ратног састава Југословенске народне армије. Иако седамдесетих година социјалистичка Југославија није била суочена с претњом непосредне ратне опасности, у југословенским војним круговима уочен је проблем попуњености ратних јединица југословенских оружаних снага и анализиране су опције повратка војних обвезника – гастарбајтера из иностранства у случају ратног сценарија на југословенском простору.

У већ поменутој анализи Савезног секретаријата за народну одбрану с краја 1972. године подвучено је да „велики број војних обвезника у иностранству има вишеструки утицај на мобилизацијски развој и попуњу ратних јединица оружаних снага”. Као илустрација овог проблема наведени су јасни примери. Тако у овом документу ССНО-а налазимо оцену о незадовољавајућој попуни ратних јединица Југословенске народне армије у појединим регијама Југославије, због чега је долазило до укључивања у јединице старијих годишта, као и до замена неких специјалности другима. Наведено је и да се попуна јединица Територијалне одбране у неким деловима Југославије врши и војним обвезницима до 50 година старости, те да се на формацијска места официра и подофицира у појединим случајевима постављају десетари и војници. Изнето је и да су поједине јединице Територијалне одбране и ЈНА морале да се попуњава-

²⁶ „Армија и рад ван земље”, *Политика*, 27. мај 1973.

ју на „екстериторијалним принципу”, као и да би у појединим регијама у СР Хрватској и СР Босни и Херцеговини у ратним околностима попуна јединица услед губитака, због емиграције војних обвезника, била „доведена у питање”.²⁷ Посебан проблем проистицао је из чињенице да је највећи део војних обвезника – гастарбајтера чинила популација од 20 до 45 година, односно војници првог позива.²⁸

С обзиром на велики број југословенских војних обвезника у иностранству, југословенске војне власти анализирале су и могућности њиховог повратка у земљу у случају ратних догађања у Југославији. У врху југословенске државе процењивано је да би у случају ратних збивања на тлу Југославије у најбољем случају тек око 50 до 60 процената војних обвезника успело да се правовремено врати у земљу.²⁹ Према сазнањима ССНО-а, власти Савезне Републике Немачке, у којој је боравило највише војних обвезника из Југославије, биле су спремне да у случају сукоба Југославије са неком од држава Варшавског уговора дозволе, па и охрабре повратак југословенских радника у Југославију. То се, међутим, не би односило на део висококвалификованих кадрова из Југославије на раду у Савезној Републици Немачкој. У случају да у ратном сукобу буде угрожена и сама Западна Немачка, не би био дозвољен повратак југословенских војних обвезника – гастарбајтера у Југославију.³⁰

У истом документу наведен је и став Аустрије према питању повратка југословенских радника у земљу у случају оружаних сукоба на југословенском простору. Изнета је процена да у случају ратних збивања у Југославији, под претпоставком да она задржи неутралност, Аустрија не би дозволила одлазак страних радника, као ни транзит преко њене територије. Осим тога, у Југославији су постојала сазнања да би Аустрија у случају сукоба у Југослави-

²⁷ АЈ, 803–1868, Савезни секретаријат за народну одбрану, Војни обвезници на раду у иностранству, Први део, децембар 1972.

²⁸ АЈ, СКЈ, XXX-К.1/1-5, Председништво СКЈ/Опуномоћство за делатност СК у вези са одласком и привременим радом наших радника у иностранству, Записник са друге седнице опуномоћства, одржане 6. октобра 1971. године

²⁹ Nikola Baković, *Socialist „Oasis” in a Capitalist „Desert”*, 56.

³⁰ Vladimir Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno*, 77.

ји настојала да југословенске раднике оријентише у функцији западних интереса.³¹

Чињеница да се, у случају оружаних сукоба на југословенском простору, у Београду рачунало са активном опструкцијом западних земаља повратку југословенских војних обвезника у земљу³² навела је југословенске власти на прављење планова којима би се контролирало таквим намерама земаља које су угостиле југословенске гастарбајтере. У документу „Преглед мишљења, оцена и предлога изнетих на заједничкој седници Савета за послове народне одбране и Савета за послове државне безбедности”, из децембра 1972. године, проналазимо доказ да се у врху југословенског војнобезбедносног система није одустајало од ангажовања југословенских војних обвезника у иностранству у случају ратног сценарија у Југославији. На поменутој седници истицала се, наиме, потреба припреме илегалних канала за повратак југословенске радне снаге из иностранства у случају војног напада на Југославију, али се говорило и о потреби одговарајућег ангажовања радника у иностранству у случају да се не успе у реализацији њиховог повратка у земљу: „Самозаштиту и општеномску одбрану треба тако организовати да она у миру буде брана непријатељској делатности према радној снази и према земљи, а у случају ратне опасности и рата да непријатељ мора рачунати са тим да наши радници неће остати пасивни него да ће пружити организован отпор. У случају агресије на нашу земљу требало би да имамо припремљене и илегалне канале за повратак радне снаге. Ако радници не могу никако да се врате, требало би да имају прецизне задатке какав отпор да пружају у иностранству”.³³

* * *

За обуздавање неконтролисаног одлива војних обвезника из земље, који је, како смо показали, представљао комплексан војнобе-

³¹ Исто; АЈ, 803-1868, Савезни секретаријат за народну одбрану, Војни обвезници на раду у иностранству, Први део, децембар 1972.

³² АЈ, 803-1868, Записник са прве заједничке седнице Савета за послове народне одбране и Савета за послове државне безбедности Председништва СФРЈ, одржане 19. децембра 1972. године у Београду

³³ АЈ, 803-1868, Преглед мишљења, оцена и предлога изнетих на заједничкој седници Савета за послове народне одбране и Савета за послове државне безбедности, 19. децембар 1972.

збедносни проблем, у оквиру гастарбајтерског емигрирања из Југославије решење је тражено и у нормативној сфери. Фебруара 1973. године, на заједничкој седници Председништва СФРЈ и СКЈ констатовано је да је законски потребно дефинисати читав комплекс питања везаних за запошљавање Југословена у иностранству, укључујући и „обавезе војних обвезника” на раду изван Југославије.³⁴ Неколико недеља касније ова проблематика разматрана је и у југословенском парламенту, односно на заједничкој седници одбора Већа народа и Друштвено-политичког већа Савезне скупштине за народну одбрану, приликом расправе о Нацрту закона о условима за запошљавање Југословена у иностранству. Посланици су, стоји у извештају „Политике”, чињеницу да су половину југословенске гастарбајтерске популације чинили војни обвезници „оценили као забрињавајућу са становишта одбране земље”, па је у расправи дискутовано о могућностима редуковања емигрирања ове групације. С тим у вези, наглашено је противљење емигрирању резервних војних старешина и војних обвезника појединих специјалности. Посланици су поздравили и допуну нацрта закона, у којој је стајало да „организација за запошљавање не може посредовати при запошљавању у иностранству југословенском грађанину који није одслужио војни рок или на други начин регулисао обавезу служења војног рока”.³⁵

У већ поменутом интервјуу за „Политику”, маја 1973. године, генерал-пуковник Иван Долничар је посебно фокусирао проблем емигрирања резервних војних старешина. Он се сагласио са ставом Савеза резервних војних старешина Југославије о потреби задржавања резервних војних старешина у земљи тиме што би им био дат приоритет приликом запошљавања у Југославији. Долничар је нагласио да је емигрирање резервних војних старешина непожељно, али се није изјаснио у прилог административних ограничења ове појаве.³⁶

Конкретна нормативна мера редуковања емигрирања дела војних обвезника донета је јуна 1973. године – Закон о основним

³⁴ „Заједничка седница Председништва СФРЈ и Председништва СКЈ – Успорити одлазак и омогућити бржи повратак квалификованих радника и стручњака у земљу”, *Политика*, 6. фебруар 1973.

³⁵ „Прво у војску па тек онда на рад у иностранство”, *Политика*, 28. фебруар 1973.

³⁶ „Армија и рад ван земље”, *Политика*, 27. мај 1973.

условима за привремено запошљавање и заштити југословенских грађана на раду у иностранству у чији је текст уврштена већ поменута ставка којом је прописано да организација за запошљавање није могла да посредује у запошљавању у иностранству лица која нису регулисала војни рок.³⁷ Закон је, закључујемо, дошао прекасно, будући да је, како смо већ напоменули у уводном делу чланка, у години када је донет епоха масовног емигрирања већ била окончана, после чега је уследила стабилизација броја југословенских економских миграната. Тако је снажан талас неконтролисаног емигрирања војних обвезника успорен не захваљујући овом закону, већ пре свега услед промена на тржишту рада у Западној Европи. Радило се о еху велике нафтне кризе, која је после арапско-израелског рата 1973. године уздрмала европску привреду и тиме умањила потребе за додатним ресурсима радне снаге. Одредба закона која је могућност одласка у иностранство везала за регулисање војне обавезе показала је међутим свест југословенског естаблишмента о негативним реперкусијама неконтролисане економске емиграције по безбедност југословенског система и, са тим повезано, опредељење да се такви трендови бар делимично редукују.

Војне власти у Београду су, како смо у чланку приказали, с пуно резерви посматрале одлазак стотина хиљада војних обвезника из Југославије, при чему се страховало од могућег масовнијег укључивања војних обвезника – гастарбајтера у различите видове антијугословенских активности, док је истовремено указивано на проблеме у попуни јединица југословенских оружаних снага услед емигрирања великог броја Југословена шездесетих и почетком седамдесетих година. Доступни извори, тако, показују да је из угла Југословенске народне армије, као и осталих безбедносних структура Југославије, масовно економско емигрирање имало не само позитивно економско лице већ и мање позитивно, безбедносно, наличје.

³⁷ Vladimir Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno*, 80.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Југославије (АЈ)

Штампа

Политика

Литература

Baković, Nikola. „Tending the “oasis of socialism.” Transnational political mobilization of Yugoslav economic emigrants in the FR Germany in the late 1960s and 1970s”, *Nationalities Papers*, 4 (2014), 674-690.

Baković, Nikola. *Socialist „Oasis” in a Capitalist „Desert”. Yugoslav State Propaganda for Economic Emigrants in FR Germany (1966–1975)*, Budapest, 2012. (master teza).

Baučić, Ivo. *The Effects of Emigration from Yugoslavia and the Problems of Returning Emigrant Workers*. The Hague: Springer, 1972.

Dobrivojević, Ivana. „U potrazi za blagostanjem. Odlazak jugoslovenskih radnika na rad u zemlje Zapadne Evrope 1960–1976”, *Istorija 20. veka*, 1 (2008), 89–100

Dragišić, Petar. „Klubovi jugoslovenskih radnika u zapadnoj Evropi sedamdesetih godina”, *Tokovi istorije*, 1 (2010), 128–138.

Dragišić, Petar. „Mother Tongue Tuition for Yugoslav Children in German-Speaking Countries in the 1970s”, *Tokovi istorije*, 3 (2016), 145–159.

Dragišić, Petar. „Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations”, *Tokovi istorije*, 3 (2018), 87–106.

Драгишић, Петар. *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу од краја шездесетих година до смрти Јосипа Броза Тита према југословенским изворима*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.

Ivanović, Vladimir. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SR Nemačkoj 1965–1973*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.

Selinić, Slobodan. „Ekonomска емиграција из Југославије шездесетих година XX века”, U: *1968 – четрдесет година после*, ur. Radmila Radić, 549–573. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.

Dr. Petar Dragišić, Principal Research Fellow
Institute for Recent History of Serbia, Belgrade
E-mail: petar.dragisic@gmail.com

YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY AND LABOR MIGRATION FROM YUGOSLAVIA IN THE EARLY 1970S

(Summary)

The mass migration from socialist Yugoslavia, which reached its peak in the late 1960s and early 1970s, was triggered by both internal and external factors. The key internal factor that generated the phenomenon of mass emigration from socialist Yugoslavia was the enormous pressure on the domestic labor market, which was a collateral consequence of the economic reform implemented in the mid-1960s. On the other hand, the most developed Western European countries were in desperate need of additional sources of labor force. The emigration of hundreds of thousands of Yugoslavs to the West (primarily to Western Europe) brought significant benefits to Yugoslavia (departure of redundant workers, remittances from guest workers), but it also posed considerable challenges to Belgrade. The Yugoslav regime was particularly concerned about negative consequences of this mass migration for the security of the Yugoslav system. The Yugoslav People's Army feared, above all, the influence of political emigration and foreign intelligence services on conscripts from Yugoslavia working abroad, as well as the impossibility of conducting full mobilization in extraordinary circumstances. In fact, the Yugoslav regime was provided with the information on possible obstructions of the return of Yugoslav conscripts to Yugoslavia in the case of Yugoslavia's entry into the war by the governments of Western European countries. Being aware of this potential risk, the Yugoslav regime contemplated measures to limit these effects of the mass labor migration from Yugoslavia.

KEY WORDS: Yugoslavia, guest workers, , Yugoslav people' s Army, conscripts, emigration.